

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-1-14>**Яремко Роман Ярославович,**

кандидат психологічних наук,
викладач кафедри практичної психології та педагогіки,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вулиця Клепарівська, 35, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2781-7788>

Коваль Ігор Святославович

кандидат педагогічних наук
заступник начальника відділу виховної, соціально-гуманітарної роботи та психологічного забезпечення,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вулиця Клепарівська, 35, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9204-9228>

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УНІВЕРСИТЕТІВ З ОСОБЛИВИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

***Анотація.** У статті проаналізовано особливості розвитку асертивності у здобувачів вищої освіти з особливими умовами навчання. Проведено аналіз наукових досліджень щодо поняття асертивності та емпірично досліджено особливості розвитку асертивної поведінки у здобувачів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Так, науковці вважають, що асертивність – це особиста автономія, незалежна від зовнішніх оцінок та впливів, здатність самостійно регулювати свою поведінку та вміння конструктивно знаходити вихід із нестандартних ситуацій у міжособистісних відносинах. З огляду на результати теоретичного аналізу автором було підібрано комплексний психодіагностичний інструментарій, а саме: тест на асертивність (В. Капоні, Т. Новака), методика діагностики домінуючих стратегій захисту у спілкуванні (В. Бойка), методика вивчення самоствавлення (С. Пантилеева). На основі проведеного дослідження отримано такі результати. Досліджувані здобувачі вищої освіти першого року навчання проявляють більш агресивну, емоційно напружену поведінку та поведінку уникнення. Це може бути пов'язане зі зміною середовища проживання, оволодінням нової соціальної ролі здобувача вищої освіти у закладі зі специфічними умовами навчання. Другокурсники ж, на відміну від курсантів першого курсу, проявили більш емоційно та поведінково-сприятливі результати для оволодіння навичок асертивності та, за даними методик, вони частіше користуються патернами асертивної поведінки. Психодіагностичний інструментарій нашого експериментального дослідження психологічних особливостей асертивності у здобувачів вищої освіти добирався у відповідності до поставлених завдань. Кожна з методик, які ми використали у емпіричній частині нашої статті, підібрана у відповідності до особливостей умов навчання та критеріїв валідності і надійності.*

***Ключові слова:** асертивність, здобувачі вищої освіти, курсанти, специфічні умови навчання.*

Yaremko Roman, Koval Ihor. Empirical study of the development of assertive behaviour in acquirers of higher education universities with special learning conditions

***Abstract.** The article analyzes the peculiarities of the development of assertiveness in students of higher education with special educational conditions. An analysis of scientific research on the concept of assertiveness was carried out, and the peculiarities of the development of assertive behaviour in students of higher education with specific learning conditions were empirically investigated. Thus, scientists believe that assertiveness is personal autonomy, independent of external assessments and influences, the ability to independently regulate one's behaviour and the ability to constructively find a way out of non-standard situations in interpersonal relationships. In view of the results of the theoretical analysis, the authors selected a complex psychodiagnostic toolkit, namely: assertiveness test (V. Caponi, T. Novak), a method of diagnosing dominant strategies of protection in communication (V. Boyko), a method of studying self-attitude (S. Pantileev). The following results were obtained on the basis of the conducted research. The researched students of higher education in the first year of study show more aggressive, emotionally*

intense behaviour and avoidance behaviour. This may be related to a change in living environment, mastering a new social role of a student of higher education in an institution with specific study conditions. Sophomores, unlike first-year cadets, showed more emotionally and behaviorally favourable results for mastering assertiveness skills and, according to the methods, they more often use patterns of assertive behaviour. The psychodiagnostic toolkit of our experimental study of psychological characteristics of assertiveness in higher education applicants was selected in accordance with the tasks set. Each of the methods that we used in the empirical part of our article was selected in accordance with the peculiarities of the learning conditions and the criteria of validity and reliability.

Key words: *assertiveness, students of higher education, cadets, specific study conditions.*

Вступ. Трансформаційні процеси, що характерні для економічного, політичного, культурного життя сучасної України, особливо підсилюють проблему розвитку у людини таких якостей, які забезпечують рух до особистісної зрілості і вдалої самореалізації. Асертивність є важливою рисою, формування якої допоможе особистості бути активним суб'єктом життєдіяльності, уміти розв'язувати проблеми, переконувати і гармонійно надихати інших керувати змінами. Отже, дослідження феномену асертивності є актуальним у контексті сучасної психологічної науки.

Соціально-психологічні дослідження нерідко вказують на те, що у здобувачів вищої освіти можуть виникати труднощі з орієнтацією у соціальних ситуаціях, визначенням особистісних властивостей та емоційних станів інших людей, вибором адекватних способів поведінки та реалізацією їх у процесі міжособистісних відносин [2].

Відсутність здатності особистості висувати та втілювати в життя власні бажання, прагнення, цілі, потреби, прагнення й інтереси, невмінням планувати власне майбутнє сприяє підвищенню рівня незадоволеністю життям, що призводить до появи соціального страху. Під асертивністю розуміється особистісна властивість, котру можна визначити, як автономію, незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, здатність самостійно регулювати власну поведінку, що є особливо важливим для юнаків [4].

Ідея асертивності зумовлює розвиток в особистості визначеної якості поведінки, завдяки якій вона може володіти спонтанними реакціями, розумним проявом емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатна висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму у ситуаціях, коли будь-яка аргументація виявляється зайвою; володіти тактиками задово-

лення справедливих вимог і відмови у відповідь на неприпустимі прагнення, аби при цьому не порушувалися права інших людей.

Асертивність передбачає наявність суб'єктивної установки на самого себе, соціальної готовності та здатності адекватно реалізовувати власні мотиви. Впевнена поведінка не означає придушення агресивних почуттів, вона сприяє редукції агресивної поведінки і зникненню приводів для агресії. Водночас асертивна поведінка передбачає «неагресивну впевненість особистості» [1; 5].

Асертивність є складним утворенням, що характеризується своєрідністю структури, змістовними й практично-дієвими якісними характеристиками.

Цілеспрямовано розвивати асертивну поведінку здобувачів вищої освіти зі специфічними умовами навчання можна комплексно, залучаючи різні соціальні інстанції: сім'ю, викладачів, кураторів, наставників.

Одним з перших поняття асертивності на початку 60-х років ХХ століття виокремив американський психолог А. Солтер. У його концепції асертивна поведінка розглядається як оптимальний та найбільш конструктивний спосіб взаємодії у соціумі, на протигагу двом поширеним деструктивним способам – маніпуляції та агресії. Асертивний стиль поведінки посилює значимість нашої особистості та демонструє позитивну твердість характеру [4].

Згодом новий напрям підтримали і стали поглиблено вивчати такі психологи, як: С. Кристоф, К. Келлі, Д. Вольпе, А. Ланге, А. Лазарус, Є. Крукович, В. Капоні, Т. Новак, Р. Алберті, М. Емонс та ін.

У сучасній психологічній науці поняття асертивності почало розглядатися нещодавно, зокрема такими вченими, як В. Семиченко, С. Герасіна, Л. Ніколаєв, Л. Курганська.

Асертивність – це комунікативна навичка та стиль поведінки, який полягає в тому, щоб виразно та впевнено виражати свої думки, почуття та потреби, залишаючи при цьому повагу до інших людей. Основна ідея асертивності полягає в тому, щоб виразити свої права та погляди, не порушуючи права інших людей та уникати агресії або пасивності [1].

Основні риси асертивності включають:

- чіткість вираження: асертивність передбачає здатність виразно і чітко висловлювати свої думки, почуття та погляди;

- повагу до інших: асертивність передбачає врахування прав та почуттів інших людей, уникнення образливості та агресії в комунікації;

- здатність відмовляти: асертивність означає, що ви можете відмовити в чомусь без почуття провини чи обґрунтування, якщо це не відповідає вашим потребам або можливостям;

- здатність приймати критику: асертивність допомагає засвоїти конструктивну критику без захисту або переходу на образи;

- прагнення до вирішення конфліктів: асертивність сприяє здатності ефективно вирішувати конфлікти шляхом відкритого обговорення та пошуку компромісів;

- пасивне відмовлення від виконання негативних прохань: асертивність допомагає вам відмовлятися від виконання чогось, що суперечить вашим цінностям або комфорту, зберігаючи при цьому ввічливість.

Важливо розрізнати асертивність від агресії та пасивності. Агресія полягає в намаганні домінувати над іншими та неухважно висловлюванню своїх потреб, пасивність включає у себе вираження своїх потреб та думок, що може призводити до незадоволення і внутрішньої напруги.

Матеріал та методи. Експериментальне дослідження асертивності проводилось на базі Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Досліджуваними були курсанти першого та другого курсів. Респондентів першого курсу – 47 осіб, другого – 39 осіб. Загальна кількість досліджуваних – 86 осіб.

Результати дослідження. Розглянемо отримані результати за методикою визначення самоствавлення С. Панталеєва. Зна-

чення підраховувались за 9 шкалами: відкритість, самовпевненість, самокерівництво, «дзеркальне Я», самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність, конфліктність, самозвинувачення (див. табл. 1). Результати узгоджувались із даними, отриманими за тестом на асертивність. За шкалами: відкритість, самовпевненість, самокерівництво, «дзеркальне Я», самоцінність, самосприймання, самоприв'язаність, конфліктність, самозвинувачення ми порівнювали рівень розвитку асертивності серед курсантів.

Проаналізуємо кількісні показники розподілу респондентів юнацького віку з неузгодженим проявом асертивності (домінуючими середнім та низьким рівнями) за рівнями прояву структурних компонентів самоствавлення за методикою С. Панталеєва.

Для встановлення взаємозв'язків та взаємовпливу однієї змінної на іншу доцільно використовувати кореляційний аналіз [3]. Результати кореляційного аналізу (Спірмен- r_s) подано у таблиці 2.

Так, встановлено, що фактор С (сила «Я» – слабкість «Я») і показник загальної асертивності достатньо пов'язані між собою. Це означає, що чим вища оцінка за фактором С, тим вищий рівень асертивності. Цей зв'язок має логічне пояснення: відповідно до теорії Кеттелла особистість з високою оцінкою за фактором С характеризується емоційною зрілістю, здатністю досягати особистих цілей без особливих труднощів, адекватністю сприйняття власних недоліків, стійкістю до коливань власного настрою.

Все це характеризує і асертивну особистість. Також спостерігаються додатні зв'язки показника асертивності з такими первинними факторами, як N+ (проникливість), H+ (сміливість), Q2+ (самодостатність), і вторинним QIV+ (незалежність). Це означає, що висока асертивність супроводжується проявами зазначених факторів особистості та тими рисами особистості, які містять додатні полюси зазначених факторів. Згідно з результатами асертивності властива прямолінійність, відкритість, нескутість правилами та стандартами суспільства, тобто свобода у власних проявах і поведінці.

Таблиця 1

Особливості прояву структурних компонентів самоствавлення у респондентів юнацького віку з неузгодженим проявом асертивності (за методикою С. Пантисєва) N= 71

Компоненти самоствавлення (шкали)	Рівні прояву	Вибірка 17–18 років		Вибірка 18–19 років	
		Абс.	%	Абс.	%
I відкритість	Високий	15	40	18	54
	Низький	23	60	15	48
	Всього	38	100	33	100
II самовпевненість	Високий	12	30	16	48
	Низький	26	70	17	52
	Всього	38	100	33	100
III самокерівництво	Високий	12	32	24	75
	Низький	26	68	9	25
	Всього	38	100	33	100
IV «дзеркальне Я»	Високий	27	72	23	70
	Низький	11	28	10	30
	Всього	38	100	33	100
V самоцінність	Високий	30	80	28	85
	Низький	8	20	5	15
	Всього	38	100	33	100
VI самоприйняття	Високий	22	60	23	71
	Низький	16	40	10	29
	Всього	38	100	33	100
VII самоприв'язаність	Високий	27	70	21	65
	Низький	11	30	12	35
	Всього	38	100	33	100
VIII конфліктність	Високий	13	34	10	30
	Низький	25	66	23	70
	Всього	38	100	33	100
IX самозвинувачення	Високий	10	25	5	15
	Низький	28	75	28	85
	Всього	38	100	33	100

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу між показниками асертивності і факторами Р. Кеттєла

Фактори особистості (за Р. Кеттєлом)		Показник загальної асертивності
H	H (+) сміливість – H (-) боязкість	329**
N	N (+) проникливість – N (-) наївність	237*
C	C (+) сила «Я» – C (-) слабкість «Я»	410**
Q2	Q2 (+) самодостатність – Q2 (-) залежність від групи	365**
L	L (+) підозрливість – L (-) довірливість	- 268*
O	O (+) схильність до почуття провини – O (-) самовпевненість	- 301*
Q4	Q4 (+) напруженість – Q4 (-) розслабленість	398**
QII	QII (+) тривожність – QII (-) емоційна стабільність	- 401**
Q IV	Q IV (+) незалежність – Q IV (-) покiрність	405

Згідно з Кеттеллом, такі люди характеризуються відсутністю соціальної спритності і проникливості, не вміють і не бажають хитрувати. Це пояснює якість асертивності – відсутність маніпуляції у спілкуванні. Особистість з низькою оцінкою асертивності несамостійна, залежна від інших, орієнтується на думку групи, прагне до контактів з людьми через відсутність ініціативи у виборі власної лінії поведінки.

І навпаки, людина з високим фактором Q2 незалежна, самостійна, асертивна.

Також встановлені від'ємні зв'язки з первинними факторами L– (довірливість), O– (само впевненість), Q4– (розслабленість) та вторинним фактором QII– (емоційна стабільність).

Таким чином, аналіз літератури та результати емпіричних досліджень дають можливість скласти загальну характеристику і описати психологічний портрет особистості з різною специфікою асертивності:

а) асертивна особистість – людина завжди чесна із собою та з іншими; захищає власні права, поважаючи права інших; здатна до соціального і емоційного самовираження; впевнена у собі і здатна поводитися раціонально, під час спілкування дивиться в очі (підтримує контакт очима); розслаблена, легко рухається. Асертивна поведінка допомагає досягти поставлених цілей, не завдаючи збитків іншим. Людина робить вибір і відповідає за свої вчинки;

б) неасертивна особистість:

– пасивна неасертивна особистість прагне уникнути конфлікту шляхом збереження «статус-кво», дозволяє іншим приймати за неї рішення, на словах погоджується з тим, що говорять інші (незалежно від того, що при цьому відчуває), тягне час, щоб уникнути необхідності вирішувати проблему – завжди стоїть позаду (сидить в останніх рядах); мало або взагалі не дивиться в очі; посміхається,

навіть будучи засмученою; говорить таким тоном, наче просить пробачення; боязка; невпевнена у собі, переживає почуття, що її «використали»; почуття скривдженості; людина неспокійна; розчарована. Пасивна поведінка не допомагає досягти поставлених цілей, людина почувається жертвою і звинувачує інших за те, що відбувається з нею, дозволяє іншим робити вибір за неї. Часто вибирає стиль пасивної поведінки, тому що він вимагає мало ризику, на людині не акцентують увагу, і вона завжди може «викрутитися»;

– активна неасертивна особистість поводить агресивно, особливо коли намагається нав'язати свою думку іншим; завжди приймає рішення за інших; звинувачує у всьому інших, незважаючи на їхні почуття; поводить вороже і ображає інших, непередбачено «вибухає» (під час спілкування нахилена вперед, показує пальцем, пронизуючи або пильно дивиться в очі іншій людині, говорить без зупинки).

Агресивна поведінка допомагає досягти поставлених цілей. Проте це відбувається за рахунок інших людей. Якщо особа часто вдається до тактики агресивної поведінки, то люди перестають співпрацювати з нею.

Під час проведення констатуючого етапу психолого-педагогічного експерименту аналізувалися дві групи – контрольна А та експериментальна Б.

Внаслідок застосування методу контент-аналізу було виділено дві групи: контрольна А та експериментальна Б групи курсантів другого курсу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Група А – з високим рівнем розвитку емпатійних здібностей, група Б – з недостатнім рівнем розвитку емпатійних здібностей.

Переходимо до аналізу результатів, отриманих нами під час проведення констатуючого експерименту.

Таблиця 3

Середні значення показників загального рівня асертивності в групах А і Б

Рівень розвитку асертивності	Методика В. Бойка	Методика В. Капоні, Т. Новака
Група А	75,2	65,4
Група Б	47,3	48,5

Під час дослідження асертивності важливі дані були отримані за допомогою методик В. Капоні, Т. Новака «Тест на асертивність» та «Діагностики домінуючих стратегій захисту в спілкуванні» В. Бойка. Обробка даних за вище зазначеними методиками полягала у визначенні рівня розвитку загальної асертивної тенденції, а також складників асертивності курсантів груп А і Б. Під час дослідження загального рівня розвитку асертивності в групах А і Б було отримано результати, які можемо побачити у таблиці 3.

Порівняння результатів рівня розвитку асертивності з нормативними даними показує, що для групи А в 1 варіанті вони перевищують граничні значення (77,2), а у 2 варіанті перебувають на рівні високих значень (67,4),

що відповідає високому рівню асертивності. Для групи Б у 1 і 2 варіантах вони перебувають на рівні середніх значень.

Висновки. На основі проведеного дослідження було з'ясовано, що у курсантів різні можливості щодо оволодіння навичками асертивності. Курсанти першого курсу, за даними методик, проявляють більш агресивну, емоційно напружену поведінку та поведінку уникнення. Це може бути пов'язане зі зміною середовища проживання, оволодінням нової соціальної ролі курсанта та учбовим навантаженням. Другокурсники ж, на відміну від курсантів першого курсу, проявили більш емоційно та поведінково-сприятливі результати для оволодіння навичками асертивності та, за даними методик, вони частіше користуються патернами асертивної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Николаєв Л. О. Асертивність як риса особистості сучасного підлітка. *Особистість у різних умовах соціалізації* : колективна монографія / за ред. Л. О. Калмикової, Г. О. Хомич. Київ : Слово, 2016. С. 77–99.
2. Розвиток особистості в різних умовах соціалізації : колективна монографія / за редакцією Л. О. Калмикової та Г. О. Хомич. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 472 с.
3. Вавринів О. С. Організація та проведення психологічних і соціально-психологічних досліджень : практичний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 116 с.
4. Bowen D. D. Toward a viable concept of assertiveness. *Experiences in management and organizational behavior* / D. T. Hall, D. D. Bowen, R. J. Lewicki, F. S. Hall, (Eds.). 2nd ed. New York : John Wiley & Sons, 1982.
5. Blikhar V., Kovalchuk Z., Vavryniv O., Yaremko R., Bodnarchuk V., & Tsiupryk A. Results of the Implementation of a Comprehensive Socio-Psychological Program to Foster Professional Empathy Among Professionals in the Helping Professions. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 2023.14(2), 1–13. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/14.2/440>

References:

1. Nikolaiev, L. O. (2016). Asertyvnist yak rysa osobystosti suchasnoho pidlitka [Assertiveness as a personality trait of a modern teenager]. *Osobystist u riznykh umovakh sotsializatsii – Personality in different conditions of socialization*. (Kalmykova, L. O., Khomych, H. O. Eds.). Kyiv : Slovo [in Ukrainian].
2. Kalmykova, L. O., & Khomych, H.O. (Eds.). (2016). Rozvytok osobystosti v riznykh umovakh sotsializatsii [Personality development in different conditions of socialization]. Kyiv : Vydavnychy Dim «Slovo» [in Ukrainian].
3. Vavryniv, O. S. (2023). Orhanizatsiia ta provedennia psykhologichnykh i sotsialno-psykhologichnykh doslidzhen [Organization and conduct of psychological and socio-psychological research]. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
4. Bowen, D. D. (1982). Toward a viable concept of assertiveness. *Experiences in management and organizational behavior* / D. T. Hall, D. D. Bowen, R. J. Lewicki, F. S. Hall, (Eds.). 2nd ed. New York : John Wiley & Sons [in English].
5. Blikhar, V., Kovalchuk, Z., Vavryniv, O., Yaremko, R., Bodnarchuk, V., & Tsiupryk, A. (2023). Results of the Implementation of a Comprehensive Socio-Psychological Program to Foster Professional Empathy Among Professionals in the Helping Professions. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14(2), 1–13. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/14.2/440> [in English].